

CE ESTE PSIHOLOGIA SOCIALĂ?

1. Definirea psihologiei sociale

Psihologia socială a fost definită ca studiul felului în care gândurile, sentimentele și comportamentele oamenilor sunt influențate de prezența reală sau imaginată a celorlalți.

Preocuparea fundamentală a psihologilor sociali este aceea de a studia comportamentul uman. În general, ei nu studiază comportamentul animal. Anumite principii ale psihologiei sociale pot fi aplicate în regnul animal, iar cercetările asupra animalelor pot oferi informații despre procese ce se întâlnesc și la om (de pildă, facilitarea socială). Câteva principii ale comportamentului social sunt suficient de generale pentru a se aplica atât oamenilor cât și primatelor, dar, ca regulă generală, psihologii sociali cred că cercetarea comportamentului animal nu este foarte utilă pentru făurirea de teorii asupra comportamentului uman.

Psihologii sociali studiază comportamentul întrucât acesta poate fi observat. Termenul de comportament se referă nu numai la activitățile motorii mari (de exemplu, a alerga, a sări, a se apleca), ci și la acțiuni mai subtile, ca zîmbetul ori clipitul din pleoape, precum și la ceea ce spunem ori scriem. Din acest punct de vedere, comportamentul este verificabil în mod public. Totuși, se cuvine menționat că înțelesul acordat termenului de comportament depinde de perspectiva teoretică, de background-ul cultural și de interpretarea personală a cercetătorului.

Psihologii sociali nu se interesează numai de comportamente, ci și de sentimente, gânduri, credințe, atitudini, intenții, scopuri, etc. Toate acestea nu sunt direct observabile, dar pot fi inferate din comportament cu mai multă sau mai puțină certitudine. Astfel de procese non-observabile au o mare importanță, căci ele pot dirija comportamentul observabil. Cercetarea legăturii dintre atitudini și comportamente a format obiectul multor demersuri experimentale și s-a bazat tocmai pe această presupunere. Există, de asemenea, multiple antecedente ori repercusiuni ale comportamentului uman la nivelul proceselor ce se produc în creier. În special în cadrul cogniției sociale, psihologii sociali încearcă să pună în relație aspecte ale comportamentului social cu structurile și procesele

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 1

cognitive. Ceea ce face ca disciplina aceasta să fie socială este faptul că ea tratează despre felul în care indivizii umani sunt afectați de ceilalți prezenți fizic (un public într-o sală de spectacole), despre care individul își imaginează că ar fi prezenți (de pildă, anticipând evoluția sa în fața unui public) sau a căror prezență este implicată. Ultimul tip de influență este deosebit de complexă și ține de natura socială a trăirilor noastre ca ființe umane. De exemplu, gândirea se folosește de cuvinte, iar cuvintele derivă din limbaj și comunicare, ce n-ar exista în lipsa interacțiunii sociale. Astfel, gândirea însăși, o activitate interiorizată și intimă, se bazează de fapt pe prezența implicată a altora. Cei mai mulți indivizi nu aruncă hîrtii pe stradă chiar dacă nu există nimeni în preajmă și chiar dacă știu bine că nu există posibilitatea de a fi surprinși, și aceasta pentru că în comunitate s-a construit o convenție foarte puternică sau o normă socială ce condamnă astfel de comportamente. Ea implică existența altor persoane și determină comportamentul chiar și în condițiile absenței fizice a acestora.

Psihologia socială este o știință (și nu un altfel de activitate spirituală: filosofie, artă ori religie) întrucât utilizează metoda științifică pentru a construi și testa teorii. La fel cum fizica folosește concepte ca electroni, atomi, cuante pentru a explica fenomene fizice, în câmpul psihologiei sociale au apărut concepte ca atitudine, disonanță, identitate, stereotip pentru a explica fenomenele psiho-sociale. Potrivit metodei științifice, nici o teorie nu este adevărată numai pentru că are coerență internă și se susține din punct de vedere logic. Dimpotrivă, teoria devine validă pe baza corespondenței cu faptele. Psihologii sociali construiesc teorii din datele despre realitate și/sau din teoriile anterioare și apoi efectuează cercetări empirice în cadrul cărora sunt colectate și analizate date pentru a-și testa teoriile.

2. Bias-ul privirii retrospective

Se poate oare accepta că psihologia socială este simț comun formulat în cuvinte mai pretențioase? Știința aceasta s-a confruntat întotdeauna cu o obiecție critică dificil de contestat: anume, că nu face decât să demonstreze ceea ce este limpede pentru oricine. Formalizează psihologia socială lucruri pe care orice individ matur le-a intuit?

Încercînd să prevină astfel de obiecții, psihologii sociali au invocat bias-ul privirii retrospective (hindsight bias). Acesta constă în tendința individului de a supraestima

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 1

cunoașterea lui anterioară asupra unui eveniment, după ce a aflat că evenimentul respectiv s-a produs. În studii experimentale riguroase închinat acestui fenomen, s-a demonstrat de pildă, că indivizii care înainte datei alegerilor din 1980 acordau șanse aproximativ egale lui Jimmy Carter și lui Ronald Reagan, după aflarea rezultatelor declară de bună credință că ei au avut de multă vreme convingerea că partizanii lui Reagan sunt majoritari. Urmărind să desemneze tocmai această iluzie a unei cunoașteri anterioare, psihologii au denumit acest fenomen și efectul “am știut-o întotdeauna”. Adeseori ni se întâmplă să ne reproșăm nouă înșine greșeli copilărești; dacă am fi fost mai atenți, ne spunem, am fi evitat un eveniment neplăcut. De fapt, această culpabilizare se bazează tot pe hindsight bias: luând cunoștință de producerea evenimentului, supraestimăm capacitatea noastră de a-i sesiza cauzele în condițiile trecute.

Într-un articol intitulat *Psihologia surprizelor experimentale*, publicat în 1977, Paul Slovic și Baruch Fischhoff au demonstrat existența acestui efect și în împrejurarea în care indivizii iau cunoștință de rezultatele unui experiment psihologic. Aflând despre concluziile formulate de cercetători în urma laborioaselor demersuri empirice, mulți dintre noi au tendința de a se declara foarte puțin surprinși, apreciind că au intuit de mult că lucrurile stau astfel. De fapt, ne supraestimăm abilitatea de a stabili pe cale logică rezultatele.

Atentează realemente bias-ul privirii retrospective la statutul științific al psihologiei sociale? Trebuie să menționăm că în multe studii, psihologia socială este contra-intuitivă, surprinzând simțul comun. De pildă, o concluzie de genul celei formulate în studiile lui Latané și Darley, potrivit căreia cu cât sunt mai mulți indivizi martori la un accident de circulație, cu atât există mai puține șanse ca victima să primească rapid primul ajutor, contrazice intuițiile simțului comun. Atunci când psihologia socială ajunge la concluzii identice cu cele ale simțului comun, ea o face aducând riguroase argumente statistice, în lipsa cărora fenomenele nu se pot bucura de un tratament științific. Simțul comun descrie evenimentele mai exact decât le prezice. El este corect după ce evenimentele s-au produs, iar infailibilitatea lui are la bază, de multe ori, iluzii de genul hindsight bias.

Cursul 1

3. Psihologia socială și științele învecinate

Psihologia socială se situează la răscrucea mai multor discipline și sub-discipline. Ea este, înainte de toate, o ramură a psihologiei și în această calitate studiază comportamentul uman în termeni de procese psihice. Diferă însă de psihologia socială prin aceea că încearcă să explice comportamentul social. De exemplu, un psiholog generalist se poate interesa din procesele perceptiv responsabile de supra-estimarea de către individ a mărimii monezilor, în vreme ce psihologul social, dând seama de același fenomen, va invoca faptul că monedele au valoare (un caz de prezență implicată) și că valoarea percepută poate influența judecata asupra mărimii. Multe studii de psihologie socială tratează interacțiunea față-în-față între indivizi sau între membrii aceluiași grup, în vreme ce obiectul propriu-zis al psihologiei îl constituie reacțiile indivizilor la stimuli care nu sunt neapărat sociali (forme, culori, sunete, etc.).

Tratînd despre grupuri, norme, limbaj, comportament intergrupuri, psihologia socială se află în strînsă legătură cu sociologia și antropologia socială. În general, sociologia caută răspunsuri la întrebări privind structura, funcționarea și modalitățile de schimbare ale grupurilor, organizațiilor, categoriilor sociale și ale societăților. Pentru sociologie, unitatea de analiză este grupul ca întreg mai degrabă decît indivizii care-l compun. Antropologia socială are apoximativ aceeași abordare, dar ea a manifestat întotdeauna interes pentru societățile “exotice” (societăți tribale ce există sau au existat în regiuni în care nu a pătruns sistemul capitalist). Pentru psihologia socială unitatea de analiză este individul ce evoluează în grup. Ea caută să explice cum interacțiunile și cognițiile sunt influențate și influențază cultura. Psihologia socială contemporană se înrudește îndeaproape cu sociolingvistica și cu studiul limbajului și al comunicării. Ea oferă suport teoretic și empiric pentru numeroase ramuri ale psihologiei, precum psihologia sportului sau psihologia organizațională.

4. Domenii ale psihologiei sociale

O manieră simplă de a defini psihologia socială este aceea de a preciza fără echivoc ce anume studiază psihologii sociali. Astfel, sfera psihologiei sociale poate fi conturată menționînd conținutul principalelor manuale. O privire rapidă asupra lor ne poate forma o idee despre scopul disciplinei. Psihologii sociali studiază o gamă extrem de

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 1

largă de fenomene: persuasiunea, conformismul, puterea, influența, obediența, prejudecata, discriminarea, stereotipul, negocierea, sexismul, rasismul, grupurile mici, categoriile sociale, relațiile intergrupuri, comportamentul în condiții de densitate, conflictul social, schimbarea socială, luarea deciziilor, leadershipul, comunicarea, limbajul, atitudinile, formarea impresiei, auto-prezentarea, identitatea, emoțiile, atracția interpersonală, prietenia, dragostea, comportamentul sexual, agresivitatea, comportamentul altruist, etc. Totuși, a defini psihologia socială în funcție de fenomenele pe care le studiază nu o diferențiază suficient de alte discipline. De exemplu, relațiile între grupuri sunt cercetate nu numai în psihologia socială, dar și în sociologie și politologie. Ceea ce face ca psihologia socială să funcționeze ca o disciplină distinctă este rezultatul a ceea ce ea studiază, a manierei în care o face, precum și a nivelului de analiză la care o face.

5. Teoriile psihologiei sociale

Psihologii sociali construiesc și testează teorii despre comportamentul social uman. O teorie psiho-socială este un set integrat de propoziții ce explică determinarea comportamentului social în termeni de procese psiho-sociale. Teoriile se bazează pe postulate explicite despre comportamentul social și conțin un număr de concepte și de propoziții formale despre relațiile dintre concepte. Aceste relații au o esență cauzală. Teoriile sunt construite în așa fel încât pot genera ipoteze testabile empiric. Ele sunt foarte diferite din punct de vedere al rigorii, testabilității și generalității.

Unele se constituie ca mini-teorii de rang inferior, căutând să dea seama de fenomene specifice, în vreme ce altele sunt foarte generale, explicând clase largi de comportamente. De exemplu, teoria identității sociale, una din cele mai cunoscute din psihologia socială contemporană, este o teorie de rang mediu. Ea are la bază patru premise:

1. Comportamentul interpersonal și comportamentul intergrupuri sunt fenomene diferite.
2. Activitatea cognitivă simplifică percepția lumii sociale, îngăduind adaptarea socială a individului.

Cursul 1

3. Societatea este structurată în categorii sociale distincte între care există diferențe de putere și status.
4. Indivizii au nevoie de stimă de sine pozitivă.

Teoria identității sociale folosește un set de concepte definite foarte precis: grup social, comportament intergrupuri, stereotipizare, conformism, discriminare, categorizare, comparare socială, structura de credințe sociale. Legătura între acestea este asigurată de trei procese cauzale 1. Categorizarea este asociată cu simplificarea perceptuală 2. Compararea socială este asociată nevoii de stimă de sine 3. Credințele sociale sunt asociate alegerilor indivizilor între diferite strategii comportamentale. Aceste procese produc comportament de grup, distinct de comportamentul interpersonal. Teoria identității sociale generează predicții testabile despre multe fenomene de grup, precum stereotipizarea, discriminarea intergrupuri, coeziunea de grup, schimbarea socială, limba, etnicitatea.

6. Metateorii în psihologia socială

Teoriile psihologiei sociale pot fi reunite în tipuri de teorii. La fel cum o teorie este un set de concepte și principii interconexate ce explică un fenomen, o metateorie este un set de concepte și principii interconexate stabilind care teorie este validă și adecvată.

Behaviorismul derivă din lucrările lui Pavlov asupra reflexelor condiționate și din cele ale lui Skinner asupra condiționării operante. Behaviorismul radical consideră că orice comportament poate fi explicat și prezis în termeni de întăriri, fără recursul la vreun alt construct (de exemplu, cognitiv). Potrivit acestei paradigme de cercetare, comportamentele asociate cu urmări ori circumstanțe pozitive își măresc frecvența.

Neo-behaviorismul are astăzi mai mulți adepți. Această meta-teorie admite necesitatea invocării unor constructe non-observabile (credințe, sentimente, motive) pentru explicarea comportamentului social. Perspectiva behavioristă în psihologia socială a produs teorii ce pun accentul pe rolul factorilor situaționali și pe întărirea comportamentului social. Modelul întărire - afect al atracției interpersonale, potrivit căruia indivizii îi simpatizează pe cei pe care-i asociază cu experiențe pozitive (de exemplu, cei care-i laudă), este o astfel de teorie. În egală măsură, teoria schimbului

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 1

social (conform căreia interacțiunea socială depinde de evaluările subiective asupra recompenselor și costurilor implicate) are o origine behavioristă.

Criticii behaviorismului au argumentat întotdeauna că acest curent de gândire exagerează socotindu-i pe indivizi receptori pasivi ai influențelor exterioare. Cognitivismul se opune behaviorismului susținând că indivizii interpretează informațiile din mediu și schimbă, prin acțiunile lor, acest mediu. Acțiunile lor sunt mediate de procese cognitive. Teoriile cognitiviste își au originea în psihologia formei dezvoltată de Koffka și Kohler în anii '30. Față de alte ramuri ale psihologiei, psihologia socială a adoptat foarte devreme principiile cognitiviste. Teoria câmpului a lui Lewin, ce relatează despre felul în care reprezentările asupra mediului social produc forțe motivaționale, are o esență cognitivă. În deceniul al 7-lea, psihologia socială a fost dominată de teoriile consistenței cognitive, care tratau despre contradicțiile ce pot apărea în sistemul de cunoștințe al individului și despre starea de inconfort ce-l determină pe individ să rezolve conflictul cognitiv. Anii '70 au impus atribuirea cauzală drept temă predilectă în psihologia socială. Aplecându-se asupra felului în care indivizii explică propriile comportamente, precum și comportamentele altora, teoriile atribuirii sunt cognitiviste prin excelență. În sfârșit, de prin 1980, cogniția socială a devenit perspectiva dominantă în psihologia socială. Teoriile elaborate în cadrul cogniției sociale tratează despre felul în care se desfășoară procesele cognitive și despre felul în care ele influențează comportamentul.

7. Personalitate și situație

Psihologia socială este prin excelență știința determinării situaționale a comportamentului. Principiul ei fundamental enunță influența covârșitoare a contextului social asupra comportamentului. În cadrul acestei științe, tentativele de a găsi explicații pentru comportamentul social în termeni de trăsături de personalitate sunt puține. Există extrem de puțini psihologi sociali care cred că indivizii care se conformează într-o măsură mai mare normelor de grup au personalități conformiste sau că succesul marilor lideri are la bază personalitatea lor charismatică. În general, cercetătorii din perimetrul psihologiei sociale consideră astăzi personalitatea ca fiind o explicație parțială sau chiar o

Cursul 1

explicație total inadecvată pentru fenomenele sociale. Respingerea personalității ca principiu explicativ se bazează pe două argumente:

1. Există puține date care atestă trăsăturile stabile de personalitate. Indivizii se comportă în modalități diferite la momente diferite și în contexte diferite - ei sunt influențați de situație.
2. Nu numai că personalitatea, deci consistența comportamentală în contexte multiple, nu poate fi o explicație pentru comportamentul social, dar ea însăși trebuie explicată. Cum rezistă indivizii influențelor sociale și contextuale ce se execută asupra comportamentului lor?

Teoriile asupra comportamentului social bazate pe personalitate trebuie văzute ca fiind opuse teoriilor colectiviste. Acestea se focalizează asupra ideii că individul se constituie la intersecția nenumăratelor influențe sociale, fiind expresia acestora. Comportamentele nu-i sunt determinate de predispoziții specifice, ci de normele grupurilor din care face parte. Un punct de vedere colectivist a exprimat, de exemplu, W. McDougall, în teoria sa asupra spiritului de grup (group mind). Într-un text publicat în 1920, co-întemeietorul oficial al psihologiei sociale își exprima convingerea că în grupuri indivizii își schimbă felul de a gândi și acționa.

8. Reducționismul în psihologia socială și nivelurile explicației

Reducționismul este practica de a explica un fenomen în termenii unui nivel de analiză inferior. Astfel, societatea poate fi explicată în termeni de grupuri, grupurile în termeni de procese interpersonale, procesele interpersonale în termeni de dinamici cognitive, cogniția în termeni de mecanisme neuropsihologice, etc. Maniera reducționistă de teoretizare poate lăsa fără răspuns întrebarea inițială. De pildă, faptul de a scoate mâna pe fereastra mașinii pentru a indica intenția de a întoarce poate fi explicat în termeni de contracții musculare, ori de impulsuri nervoase ori în termeni de aderență la convențiile sociale. Dacă nivelul de explicație nu este adecvat nivelului întrebării, atunci aceasta din urmă rămâne nerezolvată. Din acest punct de vedere, merită să reflectăm mai atent asupra activității cercetătorilor din domeniul relațiilor interpersonale, ce-și formulează concluziile făcând apel la dinamici cognitive. Izbutesc ei realmente să dea seama despre ceea ce și-au propus?

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 1

Psihologia socială a fost criticată în repetate rânduri pentru reduționismul ei, fiind acuzată că încearcă să explice comportamentul social în termeni de procese intrapsihice ori motivaționale. Lucrurile devin mai grave când e vorba de a explica procesele de grup și relațiile între grupuri. Expunând aceste fenomene în termeni de procese intrapsihice, personalitate ori relații interpersonale, psihologii sociali nu oferă întotdeauna explicații adecvate pentru discriminare, stereotipuri, conformism, solidaritate de grup, etc.

După opinia lui Willem Doise, de la Universitatea din Geneva, psihologii sociali construiesc explicații la mai multe niveluri (acestea nu trebuie în nici un caz confundate cu nivelurile realității). Doise a distins patru niveluri la care se elaborează explicațiile în această știință:

I. Nivelul intrapersonal

Analiza proceselor psihologice care privesc felul în care indivizii își organizează experiența pe care o au asupra mediului social (de exemplu, cercetările asupra balanței cognitive).

II. Nivelul interpersonal

Analiza interacțiunii interpersonale în cadrul unor situații specifice. Nu se ține seama de factorii poziționali sociali emanând din afara situației. Obiectul de studiu este dinamica relației stabilită la un anumit moment de anumiți indivizi într-o anumită situație (de exemplu, unele cercetări efectuate în paradigma atribuirii).

III. Nivelul pozițional

Analiza interacțiunii interindividuale în situații specifice luând în calcul rolul poziției sociale (al statusului, al identității) din exteriorul situației considerate (de exemplu, unele cercetări din domeniul identității sociale).

IV. Nivelul ideologic

Analiza interacțiunii interindividuale luând în calcul rolul credințelor și al relațiilor dintre grupuri (de ex., unele cercetări din domeniul identității sociale, al reprezentărilor sociale, al influenței minoritare; unele studii asupra normelor culturale).

Pentru Doise, este important ca teoriile din psihologia socială să integreze (să articuleze, cu expresia lui) concepte situate la niveluri diferite.